

ข้อเสนอการปฏิรูปการศึกษาที่เหมาะสมกับคนไทย

ผศ. ดร. พิณสุดา สิริธรรค์*

ความนำ

การปรับเปลี่ยนการศึกษาขนาดใหญ่ครั้งแรก เมื่อร้อนกว่าปีที่ผ่านมาเปลี่ยนจากการศึกษาที่ไร้ระบบในบ้าน วัด เป็นการศึกษาที่มีระเบียบแบบแผนแบบตะวันตกในสถานศึกษา เรียกว่า **การศึกษาในระบบ** มีสถานศึกษาหรือโรงเรียน เป็นแหล่งผลิตการศึกษาแหล่งใหญ่ เป็นกลไกการพัฒนาคนและและการพัฒนาประเทศ เพื่อก้าวให้ทันกับนานาชาติ โดยเฉพาะป้องกันการลิดาณานิคมของโลกตะวันตกสมัยนั้น ทางบวก การศึกษาดังกล่าวนี้ทำให้ครุฑเท่าทัน ประเทศมีความเจริญก้าวหน้า และยืนหยัดอยู่ในสังคมโลกจนถึงปัจจุบัน ทางลบ การศึกษาดังกล่าวอีกเช่นกัน ได้แยกคนออกจากสังคม วัฒนธรรมและจิตวิญญาณของความเป็นท้องถิ่น ชุมชน จนลืมหากเหง้า วิถีชีวิตและความเป็นตัวตน เกือบสิ้นเชิง แยกเอาการศึกษาที่ผูกกับครอบครัว ชุมชน ท้องถิ่น วัด/ศาสนสถาน ที่มีบรรพบุรุษ ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และคุณธรรมศีลธรรมเป็นกลไกเชื่อมโยงการพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ไปยังโรงเรียนและห้องเรียนสี่เหลี่ยมที่มีครูเป็นศูนย์กลางการเรียนการสอน โลกกว้างของผู้เรียนถูกจำกัดให้ แคบลงนับแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ที่สำคัญ วิถีคิด จิตวิญญาณและความเป็นคนไทยและท้องถิ่นมลายหายไปเรื่อยๆ ด้วยการ ดินตามรอยการศึกษาตะวันตก แบบต่อต่อความรู้ การศึกษาแบบท่องตำรา เน้นการท่องหนังสือแต่ไม่ เน้นการเรียนรู้วิถีชีวิต การต่อต่อความรู้ดังกล่าว มีผลตามมา ๘ ประการคือ (๑) เป็นการตัดแปะความรู้ (๒) เกิดการศึกษาที่เอาวิชาในตำราเป็นตัวตั้ง ขาดรากฐานวัฒนธรรม (๓) เพิ่มการขาดศีลธรรมพื้นฐาน ทางสังคม (๔) ทำให้ขาดครูดี โรงเรียนดี (๕) สร้างมายาผิดในระบบคุณค่า (๖) ทำให้การเรียนรู้เป็น ทุกข์ (๗) ขาดการเห็นคุณค่าของงานสร้างคนหยิบโหยง (๘) ระบบอำนาจ Top Down บอนไซการ เรียนรู้ บอนไซประเทศไทย (ประเวศ วะสี, ๒๕๕๓)

การศึกษาดังกล่าวนี้ครอบครองพื้นที่ของแผ่นดินไทยเกือบทั้งหมด ขาดศาสตร์และการคิด วิเคราะห์เป็นของตนเอง จนกระทั่งท่านพุทธทาสเรียกการศึกษาเช่นนี้ว่า “การศึกษาแบบหมาหางด้วน” เมื่อมีการปฏิรูปการศึกษาครั้งใหญ่ครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๕๕๒ โดยพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๒ ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ หรือเป็น “คนดี คนเก่ง และมี **ความสุข**” และหวังให้คนไทยทุกคนมีสิทธิในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานอย่างน้อย ๑๒ ปีอย่างถ่วงถ่วง และมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย ตามเจตนารมณ์ที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญสอดคล้องกับเป้าหมาย การจัดการการศึกษาที่องค์การยูเนสโกกำหนด ทั้งด้านโอกาส ความเสมอภาค คุณภาพ และ ประสิทธิภาพ การบัญญัติให้การศึกษาแบ่งออกเป็น ๓ ระบบ คือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอก ระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ที่สามารถเชื่อมโยงกันได้ การจัดการเรียนการสอนที่ต้องเน้นผู้เรียน เป็นสำคัญ และบูรณาการสาระความรู้และ.....

*ผู้อำนวยการศูนย์วิจัยและฝึกอบรมทางการศึกษา / อาจารย์ประจำสาขาการจัดการการศึกษา วิทยาลัยครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต/ คณะทำงานและเลขานุการจัดทำข้อเสนอการปฏิรูปการศึกษาเพื่อสุขภาวะคนไทย

คุณธรรมเข้าด้วยกัน การจัดให้มีการประเมินมาตรฐานและการรับรองคุณภาพการศึกษาของสถานศึกษา ทั้งชั้นพื้นฐานและอุดมศึกษาทั้งในและนอกระบบ

ที่สำคัญการจัดให้ครู บุคลากรทางการศึกษา และผู้บริหารการศึกษาชั้นพื้นฐานต้องมีใบอนุญาตประกอบวิชาชีพที่เชื่อได้ว่า จะมีความเป็นมืออาชีพเป็นหลักประกันคุณภาพให้แก่ผู้เรียนและประชาชนด้วยหวังว่าจะทำให้เกิดการพัฒนาการศึกษาที่มีคุณภาพ โดยเฉพาะได้มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการบริหารจัดการขนาดใหญ่ ที่นับได้ว่าประสบผลสำเร็จเชิงรูปธรรมมากที่สุดเพียงเรื่องเดียวของการปฏิรูปครั้งนี้ มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างที่มีระดับความรับผิดชอบการจัดการศึกษาใน ๓ ระดับ คือ กระทรวงศึกษาธิการ เขตพื้นที่การศึกษา และสถานศึกษา แต่ประสิทธิภาพการบริหารจัดการและธรรมาภิบาล ยังคงมีคำถามที่ต้องการคำตอบของประชาชนจนถึงปัจจุบัน

การปฏิรูปการศึกษาดังกล่าวนี้นั้น แม้ว่าจะประสบผลสำเร็จในเชิงปริมาณที่โอกาสทางการศึกษาของผู้เรียนทั้งในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานและอุดมศึกษาเพิ่มสูงขึ้นทั้งด้านจำนวนผู้เรียนและสถานศึกษา แต่ด้านความเสมอภาคของผู้เรียนยังคงมีความแตกต่างทั้งในเมืองและชนบท คนด้อยโอกาส ชาดิพันธุ์ ยากจนและพิการ ยังไม่ได้รับการดูแลเท่าที่ควร ในฐานะที่เป็นคนไทยที่ควรมีสหิทธิเท่าเทียมกันในการได้รับการศึกษาและการได้รับการจัดสรรทรัพยากรทางการศึกษา

ที่สำคัญด้านคุณภาพการศึกษา ยังคงมีปัญหาและตกเป็นจำเลยของสังคมเรื่อยมา ทั้งยามปกติและเมื่อเกิดภาวะวิกฤติทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ต่างก็กล่าวหาว่า เป็นผลมาจากการได้รับการศึกษาของประชาชนที่ไร้คุณภาพไม่ว่าปัญหาด้านการอ่าน การเขียน และการคิดวิเคราะห์ของผู้จบการศึกษาแต่ละระดับ การทดสอบทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน ระดับชาติในรอบ ๓ ปีที่ผ่านมา ที่มีค่าเฉลี่ยในวิชาหลัก ต่ำกว่ามาตรฐานเกือบทุกวิชา และลดต่ำลงเรื่อยๆ ผู้จบอาชีวศึกษาขาดทักษะในการประกอบอาชีพ ผู้จบอุดมศึกษาขาดความสามารถในการปฏิบัติงาน ขาดความอดทน หยิบโหยง ไม่รู้ร้อนรู้หนาวกับความเป็นไปของสังคมและบ้านเมือง ที่สำคัญทำตัวแปลกแยกกับชุมชน ท้องถิ่น วัฒนธรรม และรากเหง้าดั้งเดิมของตน นับเป็นผลพวงการศึกษาในโลกยุคโลกาภิวัตน์ที่เน้นการแข่งขัน การเอาชนะ มากกว่าจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ ที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน

ด้วยการศึกษาที่แยกเอาคนออกจากการเรียนรู้วิถีชีวิตวัฒนธรรม เป็นการศึกษาที่ **“เห็นวิชาเป็นตัวตั้ง”** ไม่เอา **“ชีวิตเป็นตัวตั้ง”** ดังกล่าวนี้นี้ ก่อให้เกิดการแข่งขันด้านความรู้วิชาสามัญมากกว่าความรู้วิชาชีวิต (ประเวศ วะสี, ๒๕๕๓) ทำให้ผู้เรียนขาดความสุข ส่งผลต่อสุขภาวะของทั้งผู้เรียน ครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติ ขาดความรัก ความสามัคคี ชนในชาติแตกแยก จนกลายเป็นวิกฤตชาติที่ยากจะแก้ไขในปัจจุบัน ส่วนหนึ่งเป็นผลพวงของการศึกษาที่เน้นการแข่งขัน ขาดการคิดวิเคราะห์ ขาดการใช้สติและปัญญา คนส่วนใหญ่จึงตกขบวนการเรียนรู้ที่แท้จริงด้วยการก้าวเข้าสู่การศึกษาที่มุ่งสู่การแข่งขัน ในลักษณะของการเรียนแบบ **“เน้นกล่องแต่ไม่เน้นปัญญา ได้ปริญญาแต่ไม่ได้ความรู้”**

รูปแบบการจัดการการศึกษาดังกล่าวนี้นี้ จำเป็นต้องได้รับการปฏิรูป เปลี่ยนเป็น การศึกษาที่ทุกคนเกิดการเรียนรู้ มีสุขภาวะทั้งด้านกาย จิต สังคม และสติปัญญา จากผลพวงของการ

ได้รับการศึกษา เป็นการศึกษาที่ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และสามารถใช้ความรู้แก้วิกฤตของประเทศชาติได้ ทั้งวิกฤตทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง การปกครอง สิ่งแวดล้อม เป็นต้น ด้วยการใช้ปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้ในการแก้วิกฤตได้อย่างแท้จริงและมีสติ ที่เป็นเรื่องของทุกคน (Education for All) และทุกคนมีส่วนร่วมในการศึกษา (All for Education) เป็นระบบการศึกษาทางเลือกที่เหมาะสมกับสุขภาพของคนไทย ที่เน้น “คนและชีวิตเป็นศูนย์กลาง” ด้วยกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนและประชาชนคนไทยทุกคน

วิธีการทำงานเพื่อสู้ฝืน : ยึดการมีส่วนร่วมเป็นสำคัญ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมคุณภาพ (สสส.) โดยรองศาสตราจารย์ ดร. วรากรณ์ สามโกเศศ เป็นหัวหน้าคณะทำงานและมี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พิณสุดา สิริธังศรี เป็นคณะทำงานและเลขานุการ คณะทำงานดังกล่าวประกอบด้วย ดร.นงราม เศรษฐพานิช ผู้ทรงคุณวุฒิ ศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูริย์ สนิลารัตน์ รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร แยมนิล ดร.วัลย์พร ศิริภิรมย์ และนางสาวสุมาลี เกตธานวัตร คณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ เพื่อศึกษาระบบการศึกษาทางเลือกที่เหมาะสมกับสุขภาพของคนไทย เมื่อเดือนกรกฎาคม ๒๕๕๒ – มิถุนายน ๒๕๕๓

ในการศึกษาทางเลือกระบบการศึกษาที่เหมาะสมกับสุขภาพของคนไทยครั้งนี้ คำนี้ถึงการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ทั้งจากภาครัฐ เอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้ทรงคุณวุฒิ ครู ผู้บริหาร ผู้นำศาสนา ผู้นำชุมชน นักการศึกษา และประชาชน ด้วยวิธีการการรับฟังความเห็นเป็รด้านหลัก ผสมผสานกับการสัมมนาวิชาการ การประชุม การศึกษาภาคสนาม และการศึกษาเอกสาร จากนั้น จึงร่างรายงาน และสัมมนารับฟังความเห็นในวงกว้างจากทุกภาคส่วน ดำเนินการตั้งแต่เดือนกรกฎาคม ๒๕๕๒ – มิถุนายน ๒๕๕๓ รวมทั้งรับฟังความเห็นด้านต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อการศึกษาในเวทีปฏิรูปประเทศไทย “ร่วมกันสร้างประเทศไทยให้น่าอยู่” ที่มีศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี เป็นประธาน จัดโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนและสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) การสังเคราะห์การวิจัยการปฏิรูปการศึกษาของต่างประเทศ จำนวน ๗ ประเทศ ได้แก่ ฟินแลนด์ นิวซีแลนด์ สหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร เกาหลีใต้ จีนและเวียดนาม รวมทั้งการศึกษาภาคสนาม ทั้งในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชน แหล่งเรียนรู้ ศูนย์การเรียนรู้ สถานศึกษา และเขตพื้นที่การศึกษา จากนั้น จึงร่างรายงานและจัดสนทนากลุ่ม ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณารายงานและเสนอแนะ ด้วยหลักการ และข้อเสนอแนะระบบการศึกษาทางเลือกที่เหมาะสมกับสุขภาพคนไทย โดยสรุปดังนี้

การจัดการศึกษาของต่างประเทศ : บทเรียนการศึกษาไทย

การจัดการศึกษาของต่างประเทศทั้งในกลุ่มประเทศพัฒนาแล้วและกำลังพัฒนาทั้งในทวีปยุโรป อเมริกา ออสเตรเลียและเอเชีย ที่ได้ทำการศึกษา ส่วนใหญ่เน้นการศึกษาเพื่อการแข่งขัน เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของแต่ละประเทศ ประเทศเสรีนิยมประชาธิปไตย ส่วนใหญ่กระจายอำนาจการบริหารจัดการไปยังท้องถิ่นและสถานศึกษา เปิดโอกาสให้ท้องถิ่น ชุมชนและประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ขณะที่ประเทศสังคมนิยมเน้นความรักชาติ การสร้างชาติ ครูมีการดำรงตนอย่าง

สมณะ ทุกประเทศที่ศึกษาให้ความสำคัญกับครูว่าเป็นบุคคลสำคัญในการเสริมสร้างการเรียนรู้ของเด็ก มีการพัฒนาครูอย่างต่อเนื่อง ครูส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับผู้เรียน โดยเฉพาะการติดตามช่วยเหลือเด็ก ที่มีปัญหาการเรียนการสอน และให้ความสำคัญกับพ่อแม่ผู้ปกครองว่า เป็นครูคนแรกของเด็กที่ควร ได้รับการสนับสนุนส่งเสริมให้เข้าใจการเรียนรู้และการดูแลเด็ก ประเทศที่มีการแข่งขันสูงแต่เด็กไม่มีความเครียดในการเรียนเช่น ฟินแลนด์ เพราะมีระบบช่วยเหลือที่ดี ซึ่งแตกต่างจากสหรัฐอเมริกาที่ นอกจากเด็กและเกิดความเครียดแล้วผลการเรียนก็ยังมีปัญหา งบประมาณการศึกษาไม่ใช่คำตอบหลัก ของการพัฒนาของการพัฒนาคุณภาพการศึกษาแต่คำตอบ คือ “ครู” ที่เป็นปัจจัยสำคัญของคุณภาพ การศึกษาดังกล่าว

บทเรียนจากการศึกษาการปฏิรูปการศึกษาของต่างประเทศดังกล่าวนี้ สมควรนำไป พิจารณาสำหรับการศึกษาที่เหมาะสมกับบริบทสังคมไทย ที่มีใช้การลอกเลียน แต่เป็นข้อพึงระวังและ เลือกระยุกต์ใช้ โดยเฉพาะการจัดการศึกษาเพื่อสุขภาวะของคนไทย ที่ครอบคลุมเรื่องของกาย จิต สังคม และสติปัญญา ที่ควรให้ความสำคัญแก่ ผู้เรียน ครู ผู้เป็นปัจจัยสำคัญของคุณภาพการศึกษา รวมทั้ง ครอบครัว ชุมชน ท้องถิ่น และสถาบันสังคมก็ควรให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลและจัด การศึกษา บนพื้นฐานของความเป็นไทยที่สามารถดำรงอยู่บนโลกของการแข่งขันนี้ได้ ด้วยการสร้าง ภูมิคุ้มกันให้เกิดขึ้นแก่เด็ก เยาวชน และประชาชน ทั้งในด้านความรู้ วิชาสามัญด้านภาษา คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี สุขศึกษา พลศึกษา ประวัติศาสตร์ ความเป็นชาติ ศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม คุณธรรมจริยธรรม และอาชีพ โดยไม่จำกัดรูปแบบและระบบการเรียนการสอน การให้ความสำคัญกับพ่อแม่ผู้ปกครองที่ควรรับผิดชอบการศึกษาและให้ความรู้แก่เด็กปฐมวัยด้วยตนเอง เช่น ฟินแลนด์และ นิวซีแลนด์ เป็นบทเรียนสำคัญของไทยที่ต้องหวนมาพิจารณาส่งเสริมสนับสนุนพ่อแม่ผู้ปกครองให้เอาใจ ใส่และใกล้ชิดบุตรหลานให้มากขึ้น การสนับสนุนประชาชนให้ความสำคัญและรักการเรียนรู้ เช่น เวียดนาม จีน และเกาหลีใต้ การกระจายอำนาจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถานศึกษา และชุมชน ในการจัดการศึกษาและสนับสนุนการจัดการศึกษา การให้อิสระแก่ครูและผู้เรียนในการเรียนการสอน เหล่านี้เป็นต้น

หลักการจัดการศึกษา : หลักการสู่ความสำเร็จ

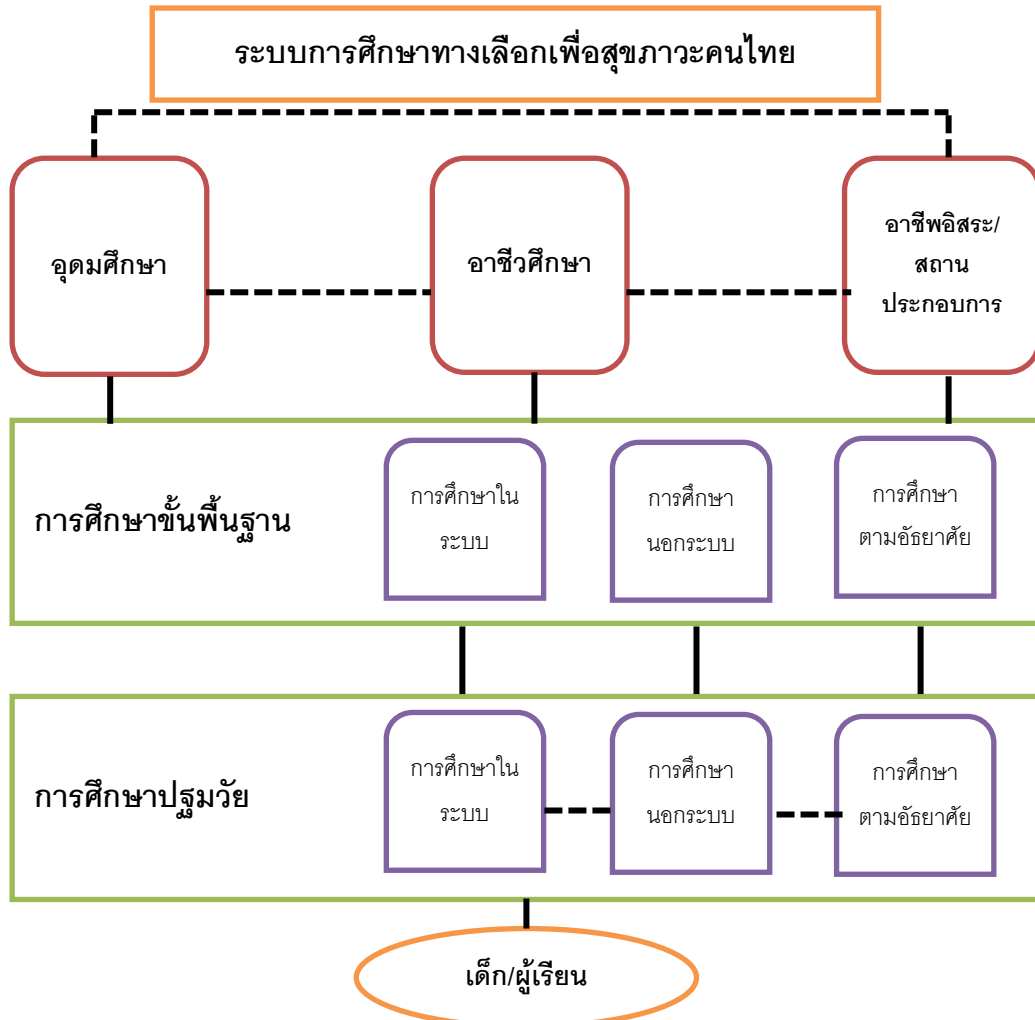
(๑) ยึดหลักการความสอดคล้องกับสภาพการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม นำพา ชาติออกจากวิกฤติ สู่คุณธรรมสมานฉันท์ สมานฉันท์ สามัคคี ด้วยปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง บน พื้นฐานของความเป็นไทย ในสังคมโลก

(๒) เป็นการจัดการการศึกษา บนความแตกต่างและหลากหลาย ที่เข้าถึงและเอื้อประโยชน์ คนไทยทุกคน เป็นการศึกษาเพื่อมวลชน ที่ทุกคนมีส่วนร่วมและพึงได้รับสิทธิประโยชน์ ความเสมอภาค เป็นธรรมและเท่าเทียม ยึดพื้นที่เป็นฐาน (area - based)

(๓) ยึดผลลัพธ์ของการจัดการการศึกษาในรูปแบบต่างๆ ตามความต้องการของผู้เรียนที่มี คุณภาพ ทั้งด้านกาย จิต สังคม และสติปัญญา นำไปสู่สุขภาวะที่ดีของบุคคล ชุมชน ท้องถิ่น และสังคม

ข้อเสนอแนะระบบการศึกษาดังกล่าวนี้ มีแนวคิด หลักการ จุดมุ่งหมาย รูปแบบ ระบบ และ วิธีการจัดการเรียนรู้ ดังนี้

ข้อเสนอระบบการศึกษาที่เหมาะสมกับสุขภาวะของคนไทย : ทำอย่างไรให้สำเร็จ

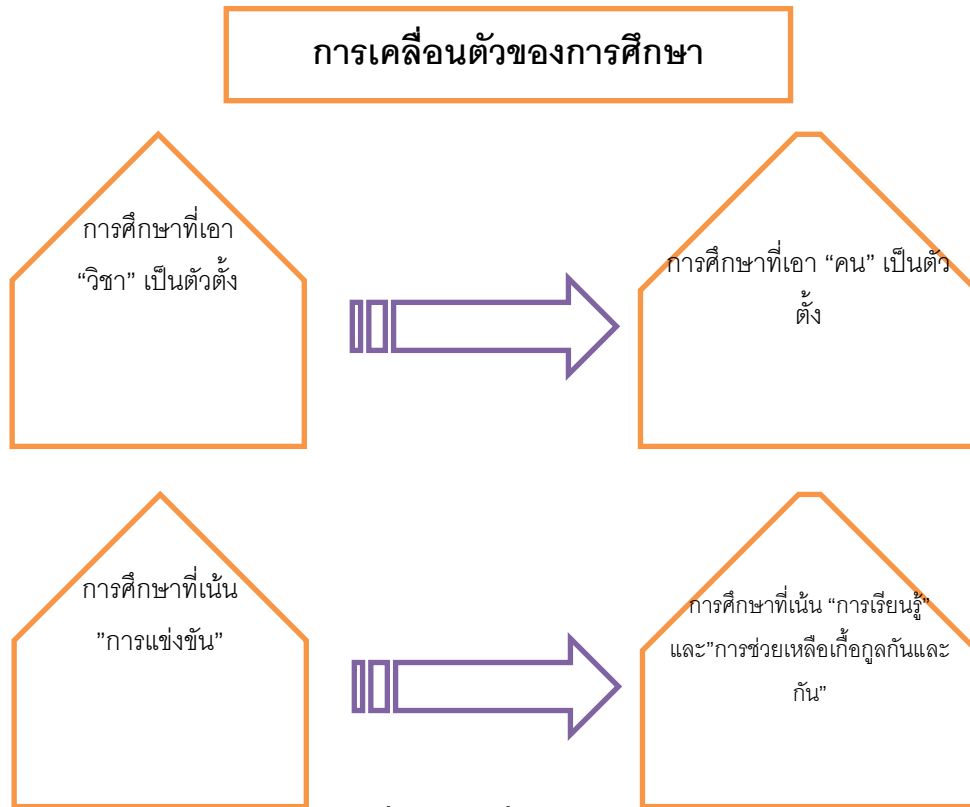

แผนภาพที่ ๑ ระบบการศึกษาที่เหมาะสมกับสุขภาวะคนไทย

แนวคิด

การศึกษาควรอยู่บนพื้นฐานความคิดและความเชื่อที่ว่า “คนทุกคนมีศักยภาพที่จะเรียนรู้ได้ตลอดชีวิต” ไม่ว่าจะคนปกติ คนพิการ ด้อยโอกาส หรือคนที่มีความสามารถพิเศษ ให้มีความสุขกับการเรียนรู้ เกิดการเรียนรู้จากพลังใฝ่ตน บูรณาการเข้ากับสภาพแวดล้อม ธรรมชาติ ชุมชน ท้องถิ่นและสังคมอย่างเป็นองค์รวมเป็นการศึกษาเพื่อการ “พัฒนามนุษย์” และเอา “ชีวิตเป็นตัวตั้ง” หรือ “คนเป็นศูนย์กลาง” เป็นการ “เรียนเพื่อรู้” ตามศักยภาพอย่างแท้จริง ที่หลอมรวมความเป็นมนุษย์ทั้งร่างกาย วิธีคิด จิตวิญญาณ อารมณ์ และสังคม บนพื้นฐานของความรู้ ทั้งวิชาสามัญ อาชีพ ศาสนา วัฒนธรรม คุณธรรมจริยธรรม และรากเหง้าความเป็นไทย นอกจากนี้ ควร

เป็นการศึกษาที่เน้นการเรียนรู้และการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน โดยใช้ผู้เรียนและชุมชนเป็นฐาน ก่อให้เกิด “ชุมชนแห่งการเรียนรู้”

แผนภาพที่ ๒ การเคลื่อนตัวของการศึกษา

หลักการ

เป็นการจัดการศึกษาเพื่อมวลชน (Education for All) และมวลชนเพื่อการศึกษา (All for Education) การศึกษาเป็นกลไกแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน ท้องถิ่น สังคมและประเทศชาติ (Education for Development) สรรค์สร้างสังคมสันติสุข ทั้งสังคมไทยและสังคมโลกอย่างยั่งยืน โดยการกระจายอำนาจแบบมีส่วนร่วมจากรัฐไปยังประชาชน ครอบคลุม ชุมชน สถาบันศาสนา สถาบันสังคม ศูนย์การเรียนรู้ โรงเรียน/สถานศึกษา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

เพื่อให้คนไทยทุกคนเรียนรู้อย่างมีความสุข ทั้งกาย จิต สังคมและสติ ปัญญา มีอิสระในการคิด การเรียน มีเกียรติ มีศักดิ์ศรี และมีความเท่าเทียมกันในการได้รับโอกาสทางการศึกษา เป็นคนไทยที่สมบูรณ์บนพื้นฐานของความรู้ ทักษะ เจตคติและค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม ดังนี้

จุดมุ่งหมาย

- ความรู้ ทั้งความรู้ในสรรพวิชาสมัยใหม่ และความรู้ในความเป็นมนุษย์ วิถีชีวิต รักแห่งวัฒนธรรม ครอบคลุม ชุมชน สังคม ที่รวมกันเป็นท้องถิ่นและประเทศชาติ
- ทักษะ ได้แก่ ทักษะชีวิต ทักษะอาชีพ ทักษะการคิดวิเคราะห์ และทักษะการจัดการที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ในโลกใบนี้ได้อย่างรู้เท่าทันและยั่งยืน

- เจตคติและค่านิยม กล่าวคือ การมองโลกในแง่ดี การเห็นคุณค่าของความดีงาม ใฝ่รู้ใฝ่เรียน รักการเรียนรู้ และแสวงหาความรู้อย่างต่อเนื่อง ดำรงตนเป็นพลเมืองและพลโลกที่ดี
- คุณธรรมจริยธรรม ที่ส่งเสริมความเป็นมนุษย์และการอยู่ร่วมกันในสังคมสันติสุข ทั้งในเรื่องของความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์ ความเสียสละ ความสามัคคี มีความอดทนอดกลั้น ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีจิตสาธารณะ มีความรักชาติ ท้องถิ่นและเพื่อนมนุษย์ ไม่แบ่งกันด้วยเพศ เผ่าพันธุ์ เชื้อชาติและศาสนา

รูปแบบการศึกษา

เพื่อให้บรรลุแนวคิด จุดมุ่งหมาย และหลักการดังกล่าว รูปแบบการศึกษาจะเป็นไปอย่างหลากหลาย ไม่ใช่รูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเพียงรูปแบบเดียวและไม่ติดยึดกับระบบใดระบบหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย การศึกษาตามรูปแบบนี้จะต้องเป็นการศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เอาชีวิตเป็นตัวตั้งมากกว่าวิชาเป็นตัวตั้ง ที่เชื่อมโยงและบูรณาการกันได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต เน้นการเรียนรู้และการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน โดยไม่ว่าใครก็ตาม **ทุ ก ก คน ทุ ก อ ง ค์ ก ร** ทุกสถาบัน มีสิทธิและมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาและการเรียนรู้ ไม่ว่าจะที่บ้าน วัด/ศาสนสถาน โรงเรียน/สถาบันศึกษา/สถานการศึกษา ศูนย์การเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ ชุมชน วิทยา โทรทัศน์ และการเรียนรู้ทางออนไลน์ เป็นต้น ที่มีความเชื่อมโยงกับชุมชนท้องถิ่นอย่างเป็นองค์รวม และสนับสนุนซึ่งกันและกัน

ระบบการศึกษา : การศึกษาระบบเปิด

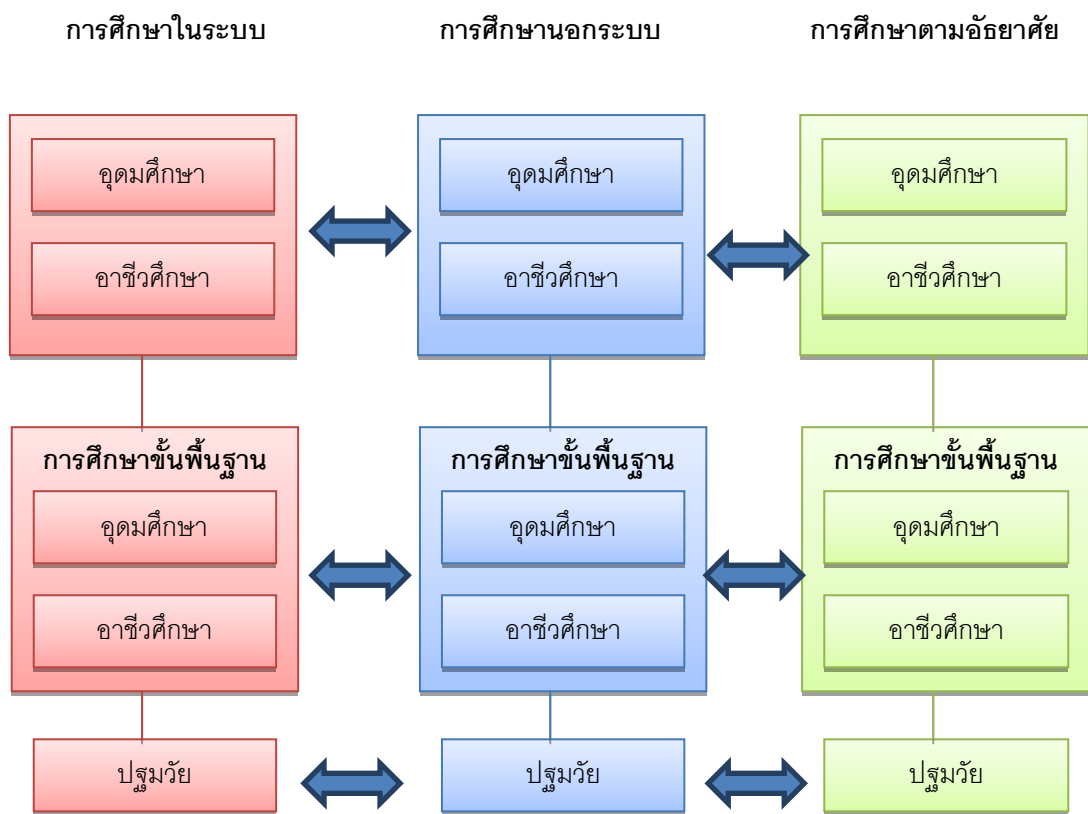
ระบบการศึกษาควรเป็นการศึกษาระบบเปิด ที่เชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้กับวิถีชีวิตและบริบทของสังคม และมีความเชื่อมโยงระหว่างการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ให้มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต เป็นระบบการศึกษาที่ไม่ผูกติดกับระบบราชการที่เน้นการควบคุมและการใช้อำนาจสั่งการตามลำดับชั้น เป็นระบบที่ “ฟัง” เสียงจากข้างนอก เพื่อนำข้อมูลป้อนกลับมาใช้ปรับปรุงการจัดการการศึกษา ไม่จำกัดตัวอยู่เฉพาะในห้องเรียนและในโรงเรียนซึ่งเน้นเนื้อหาวิชาและตำราเรียน ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาและไม่ยั่งยืน แต่ให้ผู้เรียนเรียนรู้จากประสบการณ์และเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตจริงที่ทุกภาคส่วนของสังคมเข้ามามีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมกันจัดการศึกษา เปิดให้มีนวัตกรรมความหลากหลาย เพื่อให้เป็นการศึกษาสำหรับคนทั้งมวล

ไม่ว่าจะเป็นเด็กเล็ก คนชรา คนยากจน คนที่อยู่ห่างไกล คนที่เรียนไม่เก่ง ตลอดจนคนพิการก็มีสิทธิในการเลือกเรียน มีโอกาสได้เรียนถ้าอยากเรียนและได้เรียนกับคนที่อยากสอน โดยเชื่อมโยงกับความเป็นจริงของชีวิต ไม่ติดอยู่กับการเรียนในระบบที่เน้นแต่การท่องหนังสือ หรือตำรา ที่สามารถสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ในทุกเวลา ทุกสถานที่ ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในโรงเรียนหรือหน่วยงานทางการศึกษา หรือเวลาที่มีการจัดการเรียนการสอนเท่านั้น

แนวการดำเนินการ

ในการจัดการเรียนการสอน และหรือการจัดการการเรียนรู้ ตามข้อเสนอการปฏิรูปการศึกษาเพื่อ
 สุขภาวะคนไทยนี้ เป็นข้อเสนอทางเลือกในการจัดการการศึกษาของภาคประชาชน ที่ไม่ว่าใครก็
 ได้มีสิทธิในการจัดการศึกษา ที่ไหน เมื่อใดก็ได้ โดยไม่จำกัด และสามารถเชื่อมโยงกันได้ในแต่ละระดับ/
 ประเภท ผู้เรียนสามารถเลือกเรียนได้ โดยการเทียบโอนการศึกษา ในขณะเดียวกัน ผู้จบการศึกษาแต่
 ละระดับ ก็สามารถเลือกที่จะเข้าศึกษาหรือประกอบอาชีพได้โดยอิสระ ผู้จบการศึกษาระดับพื้นฐานสามารถ
 ออกไปประกอบอาชีพโดยไม่จำเป็นต้องเรียนต่อในระดับอุดมศึกษาและหากประกอบอาชีพประสบ
 ผลสำเร็จ สามารถเทียบโอนประสบการณ์ในสถานศึกษาอาชีวศึกษา/ระดับอุดมศึกษาได้ ในทำนอง
 เดียวกันผู้เรียนในสถานศึกษาอาชีวศึกษา/ระดับอุดมศึกษาก็สามารถออกไปประกอบการหรือปฏิบัติงาน
 ในสถานประกอบการและเทียบโอนประสบการณ์ในสถานศึกษาอาชีวศึกษา/ระดับอุดมศึกษาได้ ดัง
 แผนภาพต่อไปนี้

การเทียบโอนการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย

แผนภาพที่ ๓ การเทียบโอนการศึกษาในระบบการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

ด้วยแนวคิด หลักการ จุดมุ่งหมาย รูปแบบ ระบบการศึกษา และแนวการดำเนินการที่กล่าวมา
 การจัดหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอน และการจัดการศึกษาของผู้ที่เกี่ยวข้อง จึงควรเป็นดังนี้

หลักสูตร : เห็นศักยภาพและความเป็นมนุษย์ของผู้เรียน

หลักสูตร ควรเป็นหลักสูตรที่หลากหลายและสอดคล้องกับผู้เรียนที่คำนึงถึงศักยภาพความเป็นมนุษย์และตัวตนของผู้เรียน มุ่งการ**เรียนเพื่อการเรียนรู้ตามศักยภาพ** สู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้มากกว่าการศึกษา โดยไม่ขึ้นอยู่กับรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ทั้งการศึกษาปฐมวัย ชั้นพื้นฐาน การอาชีวศึกษา และอุดมศึกษา ที่ให้อิสระแก่หน่วยจัดการศึกษา/การเรียนรู้สามารถจัดและพัฒนาได้ด้วยตนเอง มีความยืดหยุ่นทั้งด้านเวลา สารการเรียนรู้ และสถานที่ เน้นทักษะชีวิต ภายใต้อัตลักษณ์และการกำกับกว้างๆแบบยืดหยุ่น ของรัฐ

หลักสูตรที่จัดการเรียนรู้โดยครอบครัว ชุมชน องค์กรหรือสถาบันทางสังคม ควรเป็นหลักสูตรอิสระที่รัฐเปิดโอกาสให้ดำเนินการได้สอดคล้องกับความต้องการของครอบครัว ชุมชน ท้องถิ่น และองค์กรทางสังคมนั้นๆ เพื่อสืบทอดวิถีชีวิต วัฒนธรรม และจิตวิญญาณของชุมชนและท้องถิ่น ที่มีสาระการเรียนรู้ เช่น คุณธรรมจริยธรรม ประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี อาชีพ เป็นต้น มีความยืดหยุ่นของการเรียนการสอน ทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

หลักสูตร หลักสูตรในสถานศึกษา/โรงเรียน ควรเป็นหลักสูตรที่มีสาระเกี่ยวกับการเสริมสมองทั้งซีกซ้ายและขวาในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน สามารถตอบสนองความอยากรู้อยากเห็นของเด็ก เพื่อเสริมสร้างความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีวุฒิภาวะตามช่วงวัย เพื่อเติบโตเป็นกำลังสำคัญของท้องถิ่นและประเทศชาติ จึงควรรื้อสาระที่เกี่ยวกับการเสริมสมองทั้งด้านภาษา ศิลปวัฒนธรรม สังคม ศีลธรรม คุณธรรมและจริยธรรมประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ สุขภาพและพลานามัยรวมทั้งควรเป็นหลักสูตรที่บูรณาการเรื่องของห้องเรียนกับวิถีชีวิตนอกห้องเรียนเข้าด้วยกัน มีความยืดหยุ่นและสามารถปรับเปลี่ยนได้ทันกาล สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคโลกาภิวัตน์ที่ขับเคลื่อนตลอดเวลา โดยนัยนี้ หลักสูตรในแต่ละระดับการศึกษาจึงไม่เป็นหลักสูตรที่ตายตัว แต่เป็นหลักสูตร ที่พร้อมจะเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับความเป็นไปของสังคม ทั้งสังคมไทย สังคมโลก และท้องถิ่น

ดังนั้น หลักสูตรที่กำหนดขึ้นนี้ จะไม่เอาเวลามาเป็นตัวกำหนดการเรียนการสอนของแต่ละวัน แต่เน้นผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนอย่างเป็นองค์รวม และขึ้นกับครูผู้สอนและผู้เรียนที่จะตกลงกัน ด้วยเหตุนี้ การกำหนดเวลาของการเรียนในแต่ละวันที่ผ่านมาในห้องเรียนควรลดลงและเพิ่มการฝึกปฏิบัติ นอกห้องเรียนให้มากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการเรียนรู้ที่บ้าน การสำรวจชุมชน ท้องถิ่น วัฒนธรรม ที่บูรณาการกันได้ในแต่ละวิชา

การจัดการเรียนการสอน / การเรียนรู้ : เอาชีวิตเป็นตัวตั้ง

เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ โดย “เอาชีวิตเป็นตัวตั้ง” แทนการ “เอาวิชาเป็นตัวตั้ง” ลด/ขจัดการแข่งขันแบบตัวใครตัวมัน การเอาัดเอาเปรียบ และการเอาชนะอย่างไร้มนุษยธรรม เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันด้วยจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ คุณธรรม จริยธรรมและศีลธรรม ที่ไม่ว่าใครก็มีสิทธิในการจัดการศึกษา/การเรียนรู้ ดังเช่น

(๑) **การเรียนในครอบครัว ชุมชน และสถาบันทางสังคม** เป็นการเรียนการสอนที่ผู้สอนปลูกฝังความรู้ วิธีคิด จิตวิญญาณและการฝึกปฏิบัติในครอบครัว ชุมชน และท้องถิ่น ในลักษณะการทำ

ให้ดู อยู่ให้เห็น เย็นให้สัมผัส ด้วยความรัก ความเมตตา สามัคคี เอื้ออาทร และช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน เป็นฐานการสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว ชุมชนและท้องถิ่น

(๒) การเรียนในสถานศึกษา/โรงเรียน เป็นการเรียนรู้ที่บูรณาการทั้งในและนอกห้องเรียน มุ่งเน้นการวิจัยเป็นกลไกของการเรียนรู้ โดยเฉพาะความเป็นปัจเจกบุคคล เป็นกระบวนการเรียนที่เน้นการวิจัยเป็นฐานด้วยการสำรวจ การคิดวิเคราะห์ และลงมือปฏิบัติจริงในทุกระดับ/ประเภท เพื่อสร้างเสริมและเก็บเกี่ยวองค์ความรู้ใหม่ ตอบสนองสติปัญญาอย่างต่อเนื่อง ให้ผู้เรียนรู้วิถีชีวิตอย่างแท้จริง ทั้งสาระตามหลักสูตรที่สอนในสถานศึกษาและนอกศึกษา เป็นกระบวนการเรียนการสอนที่เน้น “การสร้างนิสัย การสร้างความรู้ และการแสวงหาความรู้” ที่สามารถใช้วิธีการเรียนรู้ได้อย่างหลากหลาย เป็นการตกลงร่วมกันระหว่างผู้เรียนและครูผู้สอน ตามระบบการศึกษาที่กล่าวมาข้างต้น

วิธีการจัดการเรียนรู้ที่บ้าน : เสริมสร้างครอบครัวเข้มแข็ง

เป็นการให้การศึกษาของบิดามารดา ผู้ปกครอง ที่สอนหรือจัดให้แก่บุตรหลานของตนเอง ตั้งแต่อยู่ในครรภ์จนกระทั่งเติบโตใหญ่ และให้คำปรึกษาชี้แนะ จวบจนบั้นปลายชีวิตบนพื้นฐานของสังคมและวัฒนธรรมไทย

ในการนี้ วิธีการการเรียนการสอนสามารถดำเนินการ ดังนี้

(๑) การสอนตามธรรมชาติ แบบพ่อแม่สอนลูก (บุตร-ธิดา) เป็นการสอนตามหน้าที่ของบิดามารดาที่มีต่อบุตร - ธิดา ด้วยการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม จรรยาบรรณ จารีตประเพณี และอาชีพที่ สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ด้วยความรัก ความเอื้ออาทร ความเอาใจใส่และความผูกพันกันระหว่างพ่อแม่ผู้ปกครองเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทั้งในรูปของการการรวมกลุ่มกันอย่างหลวม ๆ เป็นธรรมชาติ หรือการจัดตั้งเป็นองค์กรเครือข่ายที่เชื่อมโยงกันเป็นระบบในชุมชน ท้องถิ่น สังคม เพื่อการพิทักษ์สิทธิและพัฒนาบุตรหลานของตน จึงควรให้ความเอาใจใส่แก่บุตรธิดาตั้งแตอยู่ในครรภ์ โดยการเตรียมตัวการเป็นบิดามารดา ศึกษาหาความรู้วิธีการเลี้ยงดูไม่ว่าจะเป็นวิถีโบราณ หรือวิธีการสมัยใหม่ เพื่อให้เด็กเกิดและเติบโตอย่างมีความพร้อม ดังนั้น เรื่องของการแพทย์ การสาธารณสุข และการศึกษาของพ่อแม่ควรเข้ามามีส่วนใหญ่ในการดูแลร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งควรจัดโครงการให้ความพ่อแม่ สนับสนุนการเป็นครอบครัวเข้มแข็ง ในฐานะฐานรากของแผ่นดิน

(๒) การจัดการเรียนการสอนขั้นพื้นฐาน (การจัด Home School) บนพื้นฐานของวิชาสามัญแบบยี่กหยุ่นเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน และวิชาอาชีพ ที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐทั้งในด้านงบประมาณและความรู้ โดยไม่ติดขัดกับระเบียบกฎหมายที่จรรยาบรรณความเป็นธรรมชาติของครอบครัว และมีความอิสระของตนเอง ด้วยหลักของความเป็นอิสระที่มีการเชื่อมโยงระหว่างบ้าน โรงเรียน วัด/มัสยิด/โบสถ์คริสต์/ศาสนสถาน และแหล่งเรียนรู้ เช่น พิพิธภัณฑ์ ห้องสมุด ศูนย์ศิลปะ ศูนย์กีฬา ศูนย์อาชีพ ฯลฯ ในชุมชน มีการรวมตัวกันของพ่อแม่ผู้ปกครอง เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ที่ไม่เน้นการกำกับและควบคุม รวมทั้งการกำหนดมาตรฐานของรัฐเป็นไปอย่างหลวม ๆ ที่ไม่เป็นการเปรียบเทียบกับการศึกษาแบบอื่น เน้นการส่งเสริมเป็นด้านหลัก โดยเฉพาะการสนับสนุนวิชาการ และงบประมาณที่เป็นเงินอุดหนุนรายหัวตามสิทธิที่พึงมีพึงได้

วิธีการจัดการเรียนรู้ที่วัด มัสยิด หรือโบสถ์คริสต์ :

ศูนย์กลางการพัฒนาจิตใจ ชีวิตและจิตวิญญาณความเป็นมนุษย์

เป็นการให้ความรู้และปลูกฝังศีลธรรม แหล่งรวมของความดีงาม ความเมตตากรุณา และศูนย์การพัฒนาจิตใจละความเป็นมนุษย์ นับตั้งแต่เกิดจนตาย ที่อาจให้ความรู้อื่นด้วยเช่น ด้านอาชีพ ศิลปวิทยาการ ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม และความเป็นท้องถิ่น ดังเช่นอดีตที่ผ่านมา ที่มีพระสงฆ์ หรือนักบวชของแต่ละศาสนาเป็นผู้สอนและหรืออำนวยความสะดวกด้านเรียนการสอน

ในการนี้ วัด มัสยิด โบสถ์คริสต์ และศาสนสถาน ควรจัดการศึกษา/การเรียนการสอนหรือให้ความรู้ แก่ศาสนิกชน เด็กและเยาวชน ดังได้แก่

(๑) การฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรมและศีลธรรม ตามควรลองและแนวทางของศาสนา ดังเช่น วัดจัดฝึกอบรมปฏิบัติธรรม การเทศนาสั่งสอน ตลอดจนการให้คำปรึกษา และการเป็นที่พึ่งทางจิตใจของศาสนิกชน ทั้งยามปกติและยามที่ประสบภาวะวิกฤติ ที่ศาสนิกชนสามารถเข้ามารับการอบรมและเรียนรู้ได้อย่างคล่องตัว เพื่อการดับทุกข์และการพัฒนาจิตใจ การดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างคล่องตัว เพื่อการดับทุกข์และการพัฒนาจิตใจ การดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขด้วยกระบวนการปลูกฝัง กลุ่มเมลาโดยศาสนา ที่องค์กรทางศาสนาควรหันมาให้ความสำคัญกับบทบาทดังกล่าวที่มีต่อประชาชนให้มากขึ้นอย่างจริงจัง

(๒) การจัดตั้งโรงเรียน หรือสถาบันการศึกษาเพื่อการสืบทอดศาสนา และอาจจัดการศึกษาสามัญตามความถนัดและความพร้อมที่มีความเชื่อมโยงกับโรงเรียน ครอบครัว ชุมชน แหล่งเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นอย่างเป็นองค์รวม ดังเช่นที่มีอยู่ปัจจุบัน ทั้งนี้ ต้องได้รับการส่งเสริมสนับสนุนอย่างจริงจังจากรัฐ รวมทั้งการได้รับการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรเอกชน และประชาชนในละแวกใกล้เคียงและหรือท้องถิ่นอื่นที่ศรัทธาและพร้อมสนับสนุนส่งเสริม

(๓) การให้ใช้สถานที่ของวัด มัสยิด โบสถ์คริสต์ และศาสนสถานเป็นแหล่งการเรียนรู้ของชุมชน ทั้งการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยที่มีความเชื่อมโยงกับหน่วยงานสถานศึกษา ชุมชน องค์กรชุมชน สถาบันสังคมที่จัดการศึกษา

วิธีการจัดการศึกษาในศูนย์การเรียนรู้ชุมชน:ชุมชนแห่งการเรียนรู้

ชุมชนเป็นแหล่งรวมความเป็นไปและวิถีชีวิตของคนในชุมชน ที่มีองค์ประกอบของชุมชนทั้งบ้าน วัด โรงเรียน พิพิธภัณฑสถาน หอสมุดประชาชน ศูนย์ศิลปะ ศูนย์อาชีพ ศูนย์กีฬา ศาลากลางบ้าน เป็นต้น เป็นวิถีชีวิตที่สะท้อนความมีชีวิตของชุมชนที่ดำเนินร่วมกันเป็นสังคมของชุมชน ชุมชนจึงเป็นแหล่งเรียนวิชาชีวิตของคนที่จะมาเรียนรู้ทั้งด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม อาชีพ ที่เชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมในท้องถิ่นชุมชน

นอกจากบ้าน วัดโรงเรียนแล้ว พิพิธภัณฑสถาน หอสมุด ศูนย์ศิลปะ ศูนย์อาชีพ ศูนย์กีฬา อาจจัดเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนได้ ใครต้องการเรียนรู้ด้านใดก็เข้าไปศึกษาและเรียนรู้ในด้านนั้น โดยมีภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้รู้ในสาขาวิชาต่าง ๆ ของชุมชน เป็นครู วิทยากร หรือเป็นผู้

ประสานงานการเรียนรู้ในศูนย์การเรียนรู้ ตามความหลากหลายและบริบทของศูนย์การศึกษานั้น ๆ และสามารถใช้เป็นที่พักอบรมให้ความรู้ด้านอื่น ๆ อย่างเป็นธรรมชาติ ที่เกิดจากการรวมตัวกันของคนในชุมชนด้วยความสมัครใจ และกฎเกณฑ์เป็นของศูนย์และชุมชนเอง

การเรียนรู้ในชุมชน (ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์, ๒๕๕๓) ควรเป็น “การเรียนรู้เพื่อชีวิต” ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น โดยเริ่มเรียนรู้จากปัญหาและสิ่งที่อยู่รอบ ๆ ตัว ใช้ความรู้ในชุมชน หรือจากภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นฐาน จากนั้น จึงนำความรู้จากนอกชุมชนมาต่อยอด และเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างชุมชน

นอกจากนั้น ชุมชนแห่งการเรียนรู้ดังกล่าวจะช่วยให้เกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ของผู้ที่เกี่ยวข้องผ่านการทำหขกิจกรรมร่วมกัน ก่อให้เกิดวัฒนธรรมการทำงานแบบมีส่วนร่วม ทั้งการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ ร่วมรับผิดชอบ ร่วมแก้ปัญหา ร่วมติดตามประเมินผล และร่วมชื่นชม การทำงานเป็นทีม การช่วยเหลือเกื้อกูลกันอย่างมีความสุข

วิธีการจัดการศึกษาที่สถานศึกษา / โรงเรียน : เน้นความหลากหลายและยืดหยุ่น

เป็นการศึกษากระแสหลักมาแต่เดิมที่จัดโดยรัฐ เอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือสถาบันสังคมอื่น ๆ ที่มีความหลากหลาย ยืดหยุ่น ผ่อนปรนและเปลี่ยนรูปแบบจากในห้องเรียน ที่มีระยะเวลากำหนดตายตัวเพียงอย่างเดียว เป็นการเรียนได้ทั้งในห้องเรียน นอกห้องเรียน เช่น ในชุมชน แหล่งเรียนรู้ทั้งที่วัด มัสยิด โบสถ์คริสต์ พิพิธภัณฑ์ ศูนย์การศึกษา ศิลปะ ศูนย์วัฒนธรรม ศูนย์อาชีพ สวนสาธารณะ ฯลฯ แล้วนำสาระ / หน่วยกิต มาบูรณาการเข้าด้วยกัน

การจัดหลักสูตรและรูปแบบการเรียนการสอน ควรมีความยืดหยุ่นตามแนวทางที่นำเสนอข้างต้น ไม่ผูกติดกับวิชาใดวิชาหนึ่ง แต่เน้นความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ที่บูรณาการเรื่องของวิถีชีวิต สุขภาพ พละนามัย วัฒนธรรม คุณธรรมจริยธรรม ความเป็นชาติ ความมีระเบียบวินัย ความรักใคร่สามัคคี เสียสละ มีจิตอาสา อาชีพ เข้ากับความรู้สามัญ ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้และการฝึกปฏิบัติเข้าด้วยกัน ขจัดการแข่งขัน การเอาใจเอาเปรียบและการเอาชนะ

การจัดการศึกษาปฐมวัย ควรปรับเปลี่ยนเป็นหน้าที่ของพ่อแม่ ผู้ปกครอง เอกชน องค์กร / สถาบันสังคม และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ใกล้ชิดผู้เรียน รัฐหรือโรงเรียนของรัฐไม่ควรจัดเอง ควรทำหน้าที่สนับสนุนส่งเสริมและช่วยเหลือทางวิชาการ แต่หากจะจัด ก็ควรเป็นการจัดเชิงสาธิตหรือต้นแบบเท่านั้น เช่น การอบรมครูและการพัฒนาครู การเป็นพี่เลี้ยงทางวิชาการ การให้ใช้สถานที่ที่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เหล่านี้เป็นต้น ที่สามารถช่วยเหลือกันในท้องถิ่นในท้องถิ่นและชุมชน

การศึกษาทางเลือก เป็นรูปแบบและวิธีการจัดการศึกษาที่เปิดโอกาสให้บุคคล เอกชน สถานศึกษาหรือองค์กรที่ต้องการจัดการศึกษาตามแนวคิด ทฤษฎีและความเชื่อของตนที่แตกต่างไปจากการศึกษาในระบบรัฐซึ่งไม่เป็นภัยต่อสังคม ให้ความสำคัญกับศักยภาพและความเป็นมนุษย์ของผู้เรียน เป็นอิสระจากระบบ หรือ การศึกษาเพื่อความเป็น “ไท” ตามความคิดความเชื่อของตน มีการพัฒนาหลักสูตรพิเศษที่หลอมรวมและบูรณาการกับธรรมชาติ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเป็นอยู่ของมนุษย์นอกสถานศึกษากับในสถานศึกษาให้เป็นเรื่องเดียวกัน เรียนรู้เรื่องของครอบครัว ชุมชน ท้องถิ่น เช่น การ

เรียนรู้เรื่องศาสนา อาชีพ วัฒนธรรม ประเพณีควบคู่กับวิชาสามัญ ดังเช่น การเรียนรู้เรื่องการทำนา ที่เป็นรากฐานของสังคมวัฒนธรรมไทยแต่ดั้งเดิม หรือการเรียนรู้วิถีพุทธ เป็นต้น มีความอิสระในการประเมินการเรียนรู้เป็นของตนเอง ภายใต้การประเมินมาตรฐานของรัฐแบบกว้าง ๆ ที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชนนั้นๆ

การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นการเรียนวิชาพื้นฐานเพื่อการดำรงชีวิตและการศึกษาต่อ หรือออกไปประกอบอาชีพ ที่เน้นทักษะชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข ที่แต่ละโรงเรียนมีอิสระที่จะบริหารจัดการทั้งด้านวิชาการ งบประมาณ บุคลากรได้อย่างแท้จริง โดยที่รัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือต้นสังกัดทำหน้าที่เพียงการกับ สนับสนุนส่งเสริม และติดตามประเมินผลการดำเนินงานเท่านั้น ในกรณีนี้ โรงเรียนมีสิทธิและอิสระที่จะสรรหา/เลือกครูที่สอดคล้องกับความต้องการของตนเอง มีสิทธิที่จะบริหารงบประมาณของตนเอง ที่สอดคล้องกับความต้องการของตนเองและชุมชน / ท้องถิ่น เป็นการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วม โดยปราศจากแทรกแซงจากหน่วยเหนือ ยกเว้นสถานศึกษา / โรงเรียนที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ก็อาจได้รับการดูแลและช่วยบริหารจัดการเฉพาะเรื่องเท่านั้น จากต้นสังกัด

การจัดการอาชีวศึกษา ควรเชื่อมโยงการอาชีวศึกษา เข้ากับอาชีพของครอบครัว ชุมชน และสถานประกอบการที่มีอยู่ในท้องถิ่น ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และฝึกทักษะจากวิถีชีวิตที่แท้จริงของท้องถิ่น ชุมชน เพื่อเป็นฐานการสร้างความเข้มแข็งของการอาชีพ นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนและท้องถิ่น โดยรวมอันจะนำไปสู่การพัฒนาประเทศ ที่ต้องได้รับการสนับสนุนให้ความสำคัญเป็นพิเศษร่วมกับภาคการผลิต กำหนดนโยบายและจูงใจให้ผู้เรียนหันมาเรียนอาชีวศึกษาให้มากขึ้น เพิ่มศักยภาพการผลิตที่มีคุณภาพ ฝึกผู้เรียนให้มีความชำนาญเฉพาะตามทิศทางการทำงานอนาคต รวมทั้งสามารถออกไปเป็นผู้ประกอบการขนาดย่อมได้เอง และมีความสามารถในการจัดการแก้ปัญหาและอาชีพ

การศึกษาระดับอุดมศึกษา ควรเป็นการศึกษาเพื่อการผลิตมันสมองของชาติ ที่รับช่วงและเอื้อต่อการศึกษาขั้นพื้นฐานได้อย่างกลมกลืน อีกทั้งไม่แปลกแยกกลับสังคมชุมชนและท้องถิ่น และมีใช้การศึกษาที่แปลกแยกจากผู้เรียนกลุ่มใหญ่ แต่จะต้องเป็นการศึกษาที่คำนึงถึงรอยต่อของระดับที่ต่ำกว่าได้อย่างเป็นรูปธรรม เป็นการศึกษาเพื่อ “อุดมปัญญา” ที่สามารถเป็นที่พึ่งทางสมองและสติปัญญา และการหาทางออกของท้องถิ่นและประเทศ ทั้งยามปกติและยามประสบภาวะวิกฤติได้อย่างยั่งยืน (พิณสุดา สิริธรรังศรี, 2552)

การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการศึกษาที่เติมเต็มการศึกษาในระบบ เป็นกลไกการสรรค์สร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ ที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของมนุษย์และพลเมืองมากขึ้นเรื่อย ๆ และจะเชื่อมโยงกับความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วแบบไร้ขีดจำกัดที่ทุกหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรทางสังคมและสถาบันอื่น ๆ มีส่วนร่วมและควรให้ความสำคัญ ทั้งระดับชุมชน ท้องถิ่น สังคมและประเทศชาติ

แต่เนื่องจากการศึกษานอกระบบของไทยยังเป็นการศึกษาที่อิงกับการศึกษาในระบบค่อนข้างมาก ทั้งด้านหลักสูตร และกระบวนการเรียนการสอน ทั้งที่ควรเป็นอิสระตามปรัชญาการศึกษา นอกโรงเรียน ซึ่งเป็นการเรียนรู้เรื่องของการครอบครัว ชุมชน ท้องถิ่น และการอาชีพ เพื่อการพัฒนาตนเอง

ชุมชน และสังคม ที่นอกเหนือไปจากการศึกษาในระบบ ดังนั้น การศึกษานอกระบบจึงควรเป็น การศึกษาที่จัดโดยทุกคน / ทุกองค์กร ในสังคมมากกว่าจะเป็นการจัดโดยหน่วยงานด้านการศึกษาเพียง อย่างเดียว ขณะเดียวกัน การจัดการศึกษานอกระบบที่ค้ำนึ่งเกรด / คะแนน ควรเปลี่ยนเป็นการศึกษาที่ คำนึงถึงการเรียนรู้ของผู้เรียนและสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีศักยภาพทั้งการประกอบอาชีพและการ เรียนรู้ด้วยตนเอง โดยปราศจากกรอบและมาตรฐานมากำหนด

โดยนัยนี้ หน่วยงานระดับนโยบาย/กระทรวงควรลดบทบาทการเป็นผู้บริหารจัดการ และ หันมาทำหน้าที่อำนวยความสะดวก สนับสนุนส่งเสริม และติดตามประเมินผลเชิงนโยบายอย่างจริงจัง เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ทั้งสังคม และเพื่อให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ได้อย่างแท้จริง

การจัดการเรียนรู้ตลอดชีวิต ควรถือเป็นสิทธิและหน้าที่ของทุกองค์กรและทุกคนที่ควร ต้องส่งเสริมและสนับสนุนการเรียนรู้ตลอดชีวิต และเป็นสิทธิของทุกคนที่ควรได้เรียนรู้ตลอดชีวิตตั้งแต่ เกิดจนตาย ไม่ว่าจะเป็นการเรียนรู้เรื่องของตนเอง ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม สังคม ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการเรียนรู้ทางออนไลน์ เป็นต้น ที่ไร้รูปแบบมาเป็นตัวกำหนดและสกัดกั้น การเรียนรู้ ที่ทุกคนต้องการเรียนก็ได้เรียน ทุกเวลา ทุกโอกาส และทุกสถานที่

ในการนี้ แหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิต เช่น พิพิธภัณฑ์ ศูนย์วิทยาศาสตร์ สวนสาธารณะเชิง สร้างสรรค์ ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม ศูนย์การแสดง และห้องสมุดประชาชน เป็นต้น ควรได้รับการส่งเสริม และพัฒนาก้าวให้ทันความเจริญที่เปลี่ยนแปลงไปควบคู่กับการธำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของท้องถิ่น และ ประเทศ

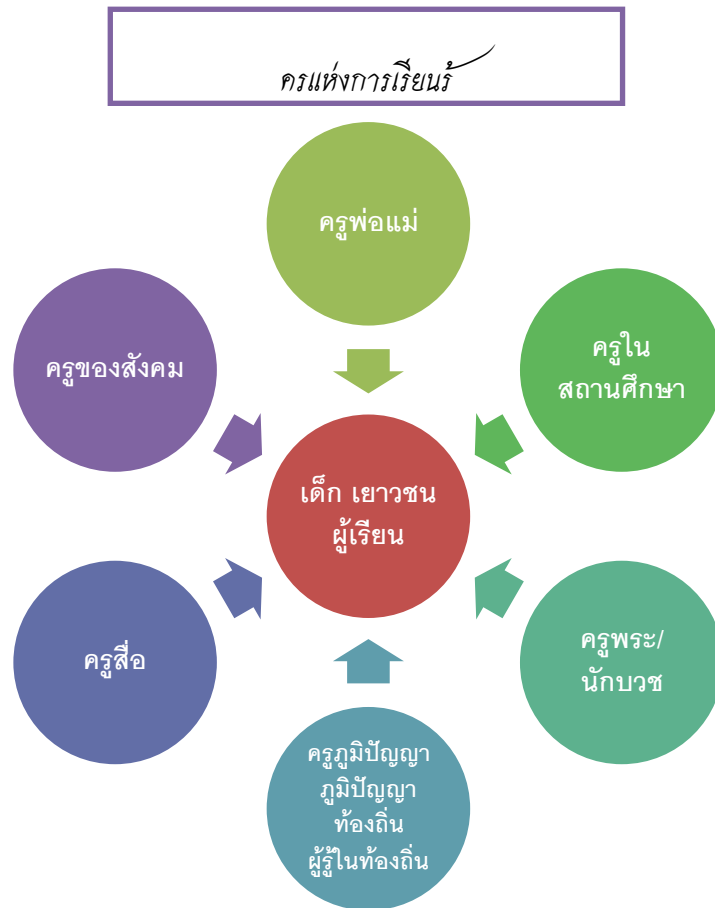
ดร. ใจจิตต์ศักดิ์ เกษตคุณ การเรียนการสอนและการเรียนรู้

“ครู” เป็นปัจจัยบุคคลที่สำคัญในการสรรค์สร้างผู้เรียนให้มีสุขภาวะที่ดีทั้งด้านกาย จิต สังคมและสติปัญญา

นับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน สังคมไทยยังคงให้ความสำคัญต่อ “ครู” ว่าเป็นบุคคลที่จะ เสริมสร้างการเรียนรู้ของเด็กได้อย่างมีคุณภาพ แม้ว่ารูปแบบและตัวบุคคลจะเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม เมื่อ ความหมายและทิศทางการศึกษาและการเรียนรู้กว้างไปจากเดิม ซึ่งรวมทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษา นอกระบบ การศึกษาตามอัธยาศัย และการเรียนรู้ตลอดชีวิต ความหมายของครู ในทิศทางของการ ปฏิรูปการศึกษาเพื่อสุขภาวะคนไทยจึงเปลี่ยนแปลงไปเช่นเดียวกัน

ครู ในที่นี้ จึงมีเพียงแต่เป็นครูในสถานศึกษาเท่านั้น แต่หมายถึงผู้ให้การเรียนรู้ใน ความหมายที่กว้างไปจากเดิม ทั้งที่เป็น พ่อแม่ผู้ปกครองซึ่งเป็นครูคนแรกของเด็ก ครูใน สถานศึกษา ครูพระ/นักบวช ครูภูมิปัญญาท้องถิ่น/ผู้รู้ในชุมชนท้องถิ่น ครูสื่อ และครูของสังคม ที่ จำต้องได้รับการส่งเสริมพัฒนา และยกย่อง เพื่อร่วมกันปกป้องสิทธิและเสริมสร้างการเรียนรู้ของ เด็กเยาวชนหรือผู้เรียน ให้เป็นคนมีความรู้ ทักษะ เจตคติและค่านิยม รวมทั้งคุณธรรมและจริยธรรม

เป็นคณดีของชุมชนท้องถิ่น ของสังคมและประเทศชาติ ตามจุดมุ่งหมายของการปฏิรูปการศึกษาเพื่อสุขภาวะคนไทย ดั้แผนภาพครูแห่งการเรียนรู้ ต่อไปนี้

แผนภาพที่ ๔ ครูแห่งการเรียนรู้

ในการนี้ เพื่อเป็นการส่งเสริมสนับสนุนครูให้เป็นครูดีของแผ่นดินทั้งระบบควรมีกองทุนและองค์กรอิสระในการส่งเสริม พัฒนาและยกย่องครูของชาติทุกสังกัด ทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นครูพ่อแม่ ครูในสถานศึกษา ครูภูมิปัญญา/ภูมิปัญญาท้องถิ่น/ผู้รู้ในท้องถิ่น ครูสื่อ และครูของสังคม ที่ครูเหล่านี้สามารถขอรับการสนับสนุนและพัฒนาการเรียนการสอน/การเรียนรู้ได้อย่างเป็นรูปธรรม

การนำแนวคิดและข้อเสนอไปสู่การปฏิบัติ

ด้วยแนวคิดและข้อเสนอทางเลือกการจัดการศึกษาดังกล่าว จึงได้มีการจัดทำโครงการนำร่องการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมขององค์กรในชุมชนเพื่อสุขภาวะคนไทย (ปศท. ๒) ขึ้นในปี ๒๕๕๔ – ๒๕๕๖ มีองค์กรเข้าร่วมดำเนินการนำร่องจำนวน ๓๖ องค์กร ทั้งเขตพื้นที่การศึกษา โรงเรียน ชุมชน แหล่งเรียนรู้ และวัด ทั่วทุกภูมิภาคและความหลากหลายของพื้นที่ ใน ๑๑ จังหวัด ได้แก่ ลำพูน น่าน

สกลนคร ร้อยเอ็ด มหาสารคาม ขอนแก่น เพชรบุรี นครปฐม นนทบุรี พัทลุง และนราธิวาส โดยมี ศูนย์วิจัยและฝึกอบรมทางการศึกษา วิทยาลัยครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต เป็นศูนย์บริหารจัดการโครงการและศูนย์อำนวยการวิชาการกลาง โดยการสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ด้วยหลักการของการกระจายอำนาจ หลักการมีส่วนร่วมขององค์กรในชุมชน และประชาชน และหลักการบูรณาการทรัพยากรร่วมกัน

ในการนี้ ไม่ว่าองค์กรใด หน่วยงานใดที่จัดการศึกษาตามแนวทางดังกล่าวทั้งที่เป็น โรงเรียน ชุมชน แหล่งเรียนรู้ วัด หรือสถาบันใดๆ ในสังคม จะต้องจัดแบบมีส่วนร่วมขององค์กรในชุมชนอย่างน้อยอีก ๕ องค์กร ร่วมดำเนินการด้วยการฟังเสียงประชาชน ในลักษณะของการ (๑) ร่วมคิด (๒) ร่วมวางแผน (๓) ร่วมตัดสินใจ (๔) ร่วมดำเนินการ (๕) ร่วมแก้ปัญหา (๖) ร่วมติดตามผล (๗) ร่วมรับผล และ (๘) ร่วมชื่นชม ในผลของการจัดการศึกษา บนพื้นฐานของการเรียนรู้ที่ครอบคลุมวิถีชีวิตของคนในชุมชน/ท้องถิ่น ได้แก่ (๑) รู้ท้องถิ่น (๒) รู้รากเหง้า (๓) รู้ประวัติศาสตร์ (๔) รู้ศาสนา (๕) รู้อาชีพ (๖) รู้วิชาสามัญ (๗) รู้รักษาสุขภาพ และ (๘) รู้เท่าทันโลก

ทั้งนี้ ได้กำหนดให้องค์กรที่จัดการศึกษานำร่องครั้งนี้ ต้องมีการจัดทำประชาคมในชุมชน เพื่อฟังความต้องการ การจัดทำแผนงาน/โครงการที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน การจัดทำหลักสูตรการเรียนการสอน การจัดทำสื่อและนวัตกรรมการเรียนการสอน การประเมินผล ตามสาระของการเรียนรู้ข้างต้นและการถอดบทเรียน โดยองค์กรทางวิชาการสนับสนุนวิชาการ ทั้งระดับองค์กร วิชาการกลาง ระดับภาค เขตพื้นที่การศึกษา และระดับปฏิบัติการ ได้แก่ การจัดทำคู่มือการดำเนินงาน การประชุมชี้แจง การจัดเวทีเสวนา การสัมมนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การนิเทศติดตามผล การจัดเวทีถอดบทเรียน การจัดการความรู้ การพัฒนาบุคลากร การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ทั้งทางเว็บไซต์ เอกสาร และสื่อมวลชน

สรุป

ข้อเสนอระบบการศึกษาทางเลือกที่เหมาะสมเพื่อสุขภาวะคนไทยดังกล่าวนี้ เป็นทางเลือกหนึ่งของความพยายามเสนอการจัดการศึกษาของภาคประชาชนที่คาดหวังว่า จะเติมเต็มการจัดการศึกษาที่ภาครัฐดำเนินการ เป็นการศึกษาที่นำไปสู่ความสุขของผู้เรียน ผู้จัดการเรียนการสอน/การเรียนรู้ และประชาชนโดยรวม ที่สมควรได้รับการสนับสนุนจากทุกภาคส่วนของสังคม เพื่อให้การศึกษากลับมาเป็นการศึกษาเพื่อมวลชนและมวลชนเพื่อการศึกษา เป็นการศึกษาที่ฟังเสียงประชาชน เอาชีวิตเป็นตั้งตั้งด้วยหลักของการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ ร่วมแก้ปัญหา ร่วมติดตามผล และร่วมชื่นชม บนพื้นฐานของการเรียนรู้ รู้ท้องถิ่น รู้รากเหง้า รู้ประวัติศาสตร์ รู้ศาสนา รู้อาชีพ รู้วิชาสามัญ รู้รักษาสุขภาพ และ รู้เท่าทันโลก เป็นการศึกษาที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ ทั้งสังคม เพื่อเป็นกลไกพัฒนาและช่วยแก้ปัญหาสังคม ประเทศชาติ และนำไปสู่ความยั่งยืนอย่างแท้จริง ผลการนำร่องการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมขององค์กรในชุมชนเพื่อสุขภาวะคนไทยครั้งนี้ จะเป็นบทพิสูจน์ว่าการจัดการศึกษาตามข้อเสนอดังกล่าวนี้มีความเป็นไปได้

รายการอ้างอิง

- วรากรณ์ สามโกเศศและคณะ (๒๕๕๓). รายงานข้อเสนอทางเลือกระบบการศึกษาที่เหมาะสมกับสุขภาวะคนไทย. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์.(๒๕๕๑). “ชุมชนแห่งการเรียนรู้” เปลี่ยน “ผลลัพธ์” การปฏิรูปการศึกษารอบสอง. (เอกสารอัดสำเนา).
- ประภาภักดิ์ นิยม ,บรรณารักษ์. (๒๕๕๑). หลอมรวมการเรียนรู้เพื่อความเป็นไทยเล่มที่ ๑ : เครือข่ายโรงเรียนไทยไท. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: แปลน พรินติ้ง.
- ประเวศ วะสี. (๒๕๒๒). กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนาประเทศไทย ท้องถิ่นเข้มแข็ง. กรุงเทพมหานคร: ที่คิวพี.
- (๒๕๕๒). ปาฐกถาพิเศษ เรื่อง ระบบการศึกษาที่แก้ความทุกข์ยากของคนทั้งแผ่นดิน ในรวมบทความ การประชุมวิชาการประจำปีจิตติปัญญาศึกษา ครั้งที่ ๒ เรื่อง จิตติปัญญาศึกษา: ทางเลือก หรือทางรอดของสังคม?. กรุงเทพมหานคร: เอส.พี.เอ็น.การพิมพ์.
- พิณสุดา สิริรังศรี (๒๕๕๒). รายงานการวิจัย เรื่อง ภาพการศึกษาไทยในอนาคต ๑๐-๑๒ ปี. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ดีการพิมพ์.
- ไพฑูรย์ สินลารัตน์และคณะ. (๒๕๕๐). สัตตศิลา หลักเจ็ดประการสำหรับการเปลี่ยนผ่านการศึกษาเข้าสู่ยุคเศรษฐกิจฐานความรู้. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิทยากร เขียงกุล. (๒๕๕๒). รายงานการสังเคราะห์ผลการวิจัยปฏิรูปการศึกษาของประเทศฟินแลนด์ นิวซีแลนด์ เกาหลีใต้ สหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร จีน เวียดนาม และไทย. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์
- เสรี พงศ์พิศ.(๒๕๕๒). วิธีสู่ชุมชนพอเพียง. กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์.